

УДК 343.2

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ. ДОСВІД КРАЇН КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВА

Кукіна З.О., к. ю. н.,
здобувач кафедри кримінального і адміністративного права
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Досліджуються особливості інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у декількох юрисдикціях континентальної правової системи. В статті проводиться аналіз різних підходів до інституту корпоративної кримінальної відповідальності в Бельгії, Франції, Італії.

Ключові слова: корпоративна кримінальна відповідальність, юридична особа, покарання, континентальна правова система.

Исследуются особенности института уголовной ответственности юридических лиц в нескольких юрисдикциях континентальной правовой системы. В статье проводится анализ различных подходов к институту корпоративной уголовной ответственности в Бельгии, Франции, Италии.

Ключевые слова: корпоративная уголовная ответственность, юридическое лицо, наказание, континентальная правовая система.

Kukina Z.O. CRIMINAL LIABILITY OF LEGAL ENTITIES. EXPERIENCE OF CIVIL LAW COUNTRIES

We research the institute of criminal liability of legal entities in a range of civil law jurisdictions. The article analyzes different approaches to the institution of corporate criminal liability in Belgium, France, Italy.

Key words: corporate criminal liability, legal entity, individual, sentence, common legal system, civil legal system.

У 2014 р. Парламент України прийняв зміни до Кримінального кодексу України, відповідно до яких передбачається застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб. Таким чином, до національної правової системи було введено інститут корпоративного злочину. Категорія корпоративної злочинності вже давно відома законодавцям західних країн і широко використовується в правозастосовній практиці.

З розвитком корпоративних відносин та збільшенням впливу корпоративної діяльності не тільки на причетних до неї осіб, але й на суспільство в цілому, державу та навколишнє середовище, питання відповідальності компаній за скоєні правопорушення набуває неабиякої важливості. В ході дослідження проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб окреслюється значний масив закордонного досвіду регламентації відповідних відносин, який можна було б успішно імплементувати в українське законодавство. Не секрет, що одним із головних факторів успішного функціонування економіки і забезпечення ефективної охорони суспільних відносин є запровадження на законодавчому рівні належної відповідальності за ті чи інші правопорушення. Відповідно ті дії або бездіяльність, які визнаються законом злочинами, не можуть і не повинні тягти за собою цивільну чи адміністративну відповідальність.

В європейських країнах інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб отримав своє визнання в 90-х рр. минулого століття. Незважаючи на тривалу опозицію запровадженню корпоративної кримінальної відповідальності, вже в 70-х рр. XX ст. почалися протилежні рухи через поширення схем правопорушень, в яких були задіяні саме компанії [1]. Знадобилося ще 20 років для

того, щоб почати запроваджувати відповідну концепцію в законодавстві. У 2006 р. інститут корпоративної кримінальної відповідальності ввели в Австрії, в 1999 р. – в Бельгії, в 1996 р. – в Данії, в 1995 р. – у Фінляндії, в 1976 р. – в Нідерландах, в 1991 р. – в Норвегії, в 2003 р. – в Іспанії, в 2003 – в Швейцарії, а в 2014 р. – нарешті в Україні [2].

До прийняття відповідного закону традиційно юридичні особи Бельгії не несли кримінальну відповідальність. У випадку скоєння корпоративного правопорушення тільки ті особи, які несли відповідальність за діяльність компанії та могли запобігти скоєнню такого правопорушення, могли нести відповідальність за здійснення такого правопорушення. Ситуація кардинально змінилася в 1999 р. після прийняття закону, який вводив кримінальну відповідальність юридичних осіб (Law on the criminal liability of legal entities). Відповідно до закону від 4 травня 1999 р. юридичні особи підлягають кримінальній відповідальності за винятком певних виключень. Компанії можуть переслідуватися відповідно до кримінального законодавства за порушення норм та правил в сфері захисту навколишнього середовища, трудового права, правил дорожнього руху, захисту прав споживачів, кваліфікованого податкового шахрайства, ринкових зловживань та відмивання коштів.

Результатом прийняття окремого закону про кримінальну корпоративну відповідальність стало підвищення рівня свідомості компанії у веденні своєї діяльності. Адже з моменту прийняття закону бельгійські правоохоронні органи та суди почали активно застосовувати саме кримінальну відповідальність та відповідні міри покарання до юридичних осіб. Деякі прокурори були досить рішучими та навіть агресивними у цьому питанні. Велика кількість

бельгійських компаній була визнана винною у скоєнні злочинів відповідно саме до кримінального законодавства Бельгії [2].

Корпоративна кримінальна (квазі-) відповідальність за бельгійським законом настає в наступних випадках: злочин, скоєний від імені юридичної особи; скоєний злочин, тісно пов'язаний з діяльністю юридичної особи. Наприклад, водій вантажівки спричинив аварію внаслідок порушення правил дорожнього руху. Однак, юридичну особу можна звільнити від кримінальної відповідальності, коли злочин скоїв її співробітник, але він діяв поза межами власних посадових інструкцій. Відповідно до бельгійського законодавства юридична особа не може нести кримінальну відповідальність за злочин, який може скоїти лише фізична особа – наприклад, зґвалтування або двоєженство.

Що стосується підстав для звільнення юридичних осіб від відповідальності, то їх існує декілька:

- доведення відсутності наміру компанії вчинити злочин;
- доведення факту застосування до працівника, який скоїв злочин, належних правил відбору на вакансію та подальшого наглядку за виконанням його посадових обов'язків;
- доведення факту, що злочинне діяння не було наслідком недосконалої системи управління та контролю.

Якщо говорити про зв'язок юридичної особи та фізичних осіб – працівників, то бельгійський закон не вимагає встановлювати особу, яка скоїла злочин від імені юридичної особи з метою відкриття кримінального провадження проти юридичної особи. Якщо злочин, здійснений від імені юридичної особи або якщо він тісно пов'язаний з її діяльністю, ставиться у провину одній або декільком фізичним особам – працівникам, то кримінальне провадження може бути відкрито одночасно проти обох – і працівника(-ів), і компанії. Юридична особа відповідає за цивільні наслідки злочинів, скоєних її директорами, менеджерами та співробітниками. Якщо мова йде про специфічні правопорушення, як, наприклад, порушення правил дорожнього руху, юридична особа несе солідарну відповідальність перед державою разом по штрафам, які накладені на її директорів, менеджерів та співробітників. Принцип одночасної відповідальності не застосовується у випадках, коли злочин був скоєний без умислу. В цьому випадку кримінальне провадження відкривається тільки проти особи (фізична або юридична), яка є винною в скоєнні злочину. Таке виключення є суперечливим та створює конфлікт інтересів в умовах, коли компанія підлягає кримінальній відповідальності за ненавмисний злочин (сувора відповідальність) одночасно з її директорами і менеджерами.

Розслідуванням та веденням кримінального провадження проти юридичних осіб в Бельгії займається державний прокурор (Procureur du Roi/Procureur des Konings), поліція та слідчий суддя (juge d'instruction/onderzoeksrechter). Кримінальні провадження проти юридичних осіб відбуваються за тими

ж нормами кримінально-процесуального кодексу Бельгії, що й провадження проти фізичних осіб. По завершенню слідчих дій та на вимогу державного прокурора спеціальна рада (chambre du conseil/raadkamer) вирішує, чи достатньо підстав для відкриття судового провадження проти підозрюваних. Право розглядати відповідні спори в першій інстанції належить до компетенції кримінального суду першої інстанції (tribunal correctionnel/correctionele rechtbank). Апеляція на рішення в першій інстанції подається до Касаційного суду (Cour de cassation/Hof van cassatie).

Покарання юридичної особи за скоєний злочин визначається відповідно до норм бельгійського кримінального кодексу. Покарання визначається за аналогією з покараннями для винних у злочинах фізичних осіб. Там, де мова йде про тюремне ув'язнення, юридичним особам призначається штраф. При цьому розмір штрафу розраховується на основі кількості місяців ув'язнення. За окремі види злочинів, такі як ринкові зловживання або інсайдерська торгівля (несанкціоновані операції біржових посередників з використанням конфіденційної інформації), відповідно, крім основного штрафу, може бути присутній додатковий – у вигляді двох- або триразового прибутку, отриманого внаслідок скоєння злочину. Юридична особа може відповідати за злочин у вигляді конфіскації активів, заборони вести окремі види діяльності та/або підлягати публічній цензурі. Суд може також вирішити ліквідувати юридичну особу, якщо виявиться, що вона була створена з метою здійснення злочинної діяльності. Додатково юридичним особам, визнаним винними у певних видах злочинів, може бути заборонено брати участь в тендерах на державні закупівлі.

При визначенні міри покарання суд може брати до уваги пом'якшуючі та обтяжуючі обставини. До перших бельгійський закон відносить: співпрацю під час розслідування злочину, визнання вини на ранніх стадіях кримінального провадження, компенсація завданої шкоди жертвам злочину. Крім того, добровільне повідомлення про злочин, як правило, виступає пом'якшувальною обставиною. До обтяжуючих обставин відносять: шкоду, нанесену скоєнням злочину, умисел, рецидивів, а також вигоду, отриману внаслідок скоєння злочину. Існує практика, за якою державні прокурори укладають з підозрюваними угоду *ad hoc*, в якій вони дають згоду на припинення кримінального провадження в обмін на сплату штрафу підозрюваним [2].

Концепцію корпоративної кримінальної відповідальності у французьке право вперше ввів кримінальний кодекс Франції 1994 р. [3]. Спочатку вона застосовувалася до обмеженого кола злочинів, а з 31 грудня 2005 р. законом № 2004-204 від 9 травня 2004 р. була розповсюджена на всі види злочинів. За виключенням держави та органів місцевого самоврядування (за певних умов), юридичні особи можуть нести кримінальну відповідальність за злочини, скоєні від їхнього імені її представниками. Юридична особа також може бути засуджена за кримінальні

дії своїх співробітників, які діяли від її імені на основі довіреності (*délégation de pouvoir*), в якій юридична особа делегувала довіреному ряд власних прав. Однак судова практика останніх років показує, що юридична особа може бути визнана винною у злочині на підставі недбалості, яка є наслідком легковажного ставлення до організації діяльності цієї юридичної особи. Така відповідальність настає навіть якщо вина не може бути закинута представнику або співробітнику, якому компанія делегувала свої функції [3].

Компанія може нести кримінальну відповідальність за будь-який вид злочину крім тих, які можуть бути скоєні виключно фізичними особами. Юридична особа може нести кримінальну відповідальність за злочини, за які єдиною мірою покарання відповідно до закону є ув'язнення. В таких випадках компанії може бути присуджено штраф у розмірі до 1 млн. євро.

Компанія не буде підлягати кримінальній відповідальності, якщо вона зможе довести, що злочин був скоєний не від її імені. Наприклад, юридична особа не може бути звинувачена або засуджена за злочини, скоєні її представниками, якщо вони діяли у власних інтересах у більшій мірі, ніж від імені компанії. Однак це правило не застосовується, якщо злочин був скоєний в процесі діяльності юридичної особи для її користі. Компанія може нести кримінальну відповідальність навіть якщо вона не отримала фінансову вигоду від злочинної діяльності, за яку її звинувачують. У французькому праві відповідність механізмів управління та систем контролю всередині компанії всім нормам та стандартам хоч і береться до уваги при оцінці того чи іншого злочинного діяння, але сама по собі вона не є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності.

Кримінальна відповідальність юридичної особи не виключає той факт, що будь-яка фізична особа може бути визнана виконавцем або співучасником того самого злочину та нести за нього відповідальність. Наприклад, виконавчий директор компанії може нести кримінальну відповідальність за той самий злочин, що і його компанія, якщо злочин був скоєний за його згодою, допомогою або при ігнорванні злочинних дій. Однак, відповідальність юридичної особи автоматично не спричинює відповідальності її директорів та співробітників.

За розслідування та ведення кримінального провадження корпоративних злочинів у французькій правовій системі відповідає державний прокурор. В деяких складних справах до участі в провадженні залучають суддю-слідчого з метою проведення належного розслідування. Французькі контролюючі органи не уповноважені розслідувати кримінальні правопорушення. Так, Управління з питань фінансових ринків (*Autorité des Marchés Financiers*) фокусується на нормативних порушеннях, за які передбачена адміністративна відповідальність. Якщо в ході своєї діяльності Управління стикається з ознаками кримінального правопорушення, воно зобов'язане повідомити про це держав-

ному прокурору. Французький закон встановлює, що максимальний штраф, який застосовується, становить суму, яка накладається на фізичну особу, але в п'ятикратному розмірі. Наприклад, якщо штраф за зловживання активами компанії, який накладається на фізичну особу, становить 375 000 євро, то штраф за такий самий злочин, який накладається на компанію, становитиме 1 875 000 євро [4].

За певних обставин закон встановлює наступні додаткові стягнення:

- ліквідація компанії, якщо мета її створення – злочинна діяльність тяжких та особливо тяжких ступенів; або коли за скоєний злочин передбачається відповідальність у вигляді трьох або більше років ув'язнення, коли юридична особа відійшла від своїх цілей з метою скоєння злочину;

- заборона займатися, прямо чи опосередковано, однією або більше видами соціальної чи професійної діяльності або на постійній основі, або строком до 5 років;

- встановлення судового нагляду на період максимум до 5 років;

- закриття (остаточне або на строк до 5 років) одного чи більше об'єктів нерухомості компанії, які використовувалися для здійснення злочинів;

- заборона примати участь в державних тендерах або постійно, або строком до 5 років;

- заборона робити публічні звернення за грошовою допомогою, постійно або строком до 5 років;

- заборона випускати чеки (з певними виключеннями), користуватися платіжними картками на строк до 5 років.

- конфіскація об'єкту, який був використаний або повинен був бути використаним для вчинення злочину, або активів, які є наслідком такого злочину;

- оприлюднення судового вироку.

Фізичні особи – представники компанії, директори, співробітники – яким були делеговані певні права та обов'язки юридичної особи, несуть кримінальну відповідальність у вигляді ув'язнення, штрафів або заборони займатися певною комерційною діяльністю та/або управляти чи контролювати компанію, яка веде комерційну діяльність.

При розгляді справ про корпоративні злочини суд бере до уваги обтяжувальні фактори, такі як повторне скоєння злочину чи запланованість злочину. Так само суд бере до уваги прагнення співпрацювати з прокурором або суддею-слідчим як пом'якшувальні фактори. Однак французьке законодавство не містить норм, які регулюють відносини співпраці відповідача з владою чи повідомлення ним про скоєний злочин.

Французький кримінально-процесуальний кодекс дозволяє відповідачу «вести переговори» з державних прокурором про пом'якшення покарання за умови попереднього визнання відповідачем своєї вини. В той момент, коли факт вини є прийнятим, державний прокурор пропонує певний вид покарання відповідачу в присутності адвоката. Якщо відповідач згоден на пропозицію прокурора, угода передається Голові Криміналь-

ного суду на погодження. Однак, на практиці в справах про корпоративні злочини угоди між прокурорами та звинуваченими є рідкісним явищем.

Судова практика розповсюдила корпоративну кримінальну відповідальність на ситуації, коли докази вини/необережності представника юридичної особи або осіб, які мають право діяти від її імені, відсутні. При вирішенні питання щодо кримінальної відповідальності юридичної особи французькі суди беруть до уваги той факт, чи була вина/необережність частиною професійної діяльності/організації компанії. Наприклад, Верховний суд визнав лікарню винною у скоєнні злочину за необережності без встановлення зв'язку з будь-якою неналежною поведінкою її співробітників чи представників. Треба зазначити, що у Франції і фізичні, і юридичні особи можуть бути засуджені на підставі одних й тих самих фактів. Рішення щодо визнання винним фізичної або юридичної особи залишається за прокурором.

Субститутивна кримінальна відповідальність юридичних осіб з'явилася в Італії в 2001 р. після прийняття Закону «231» [5]. До цього відповідні відносини регулювалися лише деліктним правом (цивільно-процесуальним).

Для того, щоб юридична особа була визнана винною у скоєнні злочину та понесла кримінальну відповідальність, необхідною умовою є інтерес або вигода такої юридичної особи. Компанія не буде нести відповідальність, якщо її працівник вчинив злочин з власного інтересу.

Відповідно до ст. ст. 24 і 25 італійського закону юридична особа може нести кримінальну відповідальність виключно за обмежене коло злочинів:

- шахрайство з метою отримання державного фінансування або субсидій;
- шахрайство проти італійського уряду, муніципалітетів або державних установ, комп'ютерного шахрайства проти уряду Італії або держави;
- кіберзлочини і порушення законодавства щодо захисту даних;
- злочинна змова;
- вимагання та корупція;
- підробка грошових, казначейських облігацій та гербових зборів;
- торгове шахрайство;
- корпоративні злочини, включаючи неправдиві фінансові звіти;
- зловживання на ринку та перешкоджання діяльності регуляторним органам;
- тероризм;
- ринкові зловживання;
- вбивство та порушення законодавства щодо охорони здоров'я та безпеки;
- відмивання грошей;
- порушення авторських прав;
- перешкоджання діяльності судових органів [5].

Відповідно до Закону 231 застосування захисту від відповідальності юридичної особи залежить від посади, яку займає в компанії правопорушник. Якщо мова йде про директора чи вищих посадових осіб компанії, то

вони можуть бути звільнені від відповідальності, якщо доведуть, що:

- орган управління компанії розробив та застосовував інструкції (протоколи) з питань управління та організації компанії, яких було достатньо для попередження здійснення правопорушення. Такі інструкції повинні бути достатніми для: а) визначення тих сфер діяльності, де відповідні правопорушення можуть мати місце; б) запровадження додаткових протоколів, які регулюють питання навчання персоналу, а також питання реалізації положень інструкцій; в) визначення способів управління фінансовими ресурсами у спосіб, який унеможливить здійснення відповідних правопорушень; г) забезпечення належного рівня внутрішньої комунікації; д) застосування належної системи покарань за порушення відповідних правил контролю.

- внутрішній орган «Наглядний комітет» був заснований з метою нагляду за вищевказаним механізмом контролю та наділених незалежними повноваженнями та правом приймати рішення щодо певного кола питань;

- окремі директори/посадові особи здійснили правопорушення навмисно, уникаючи систему внутрішнього контролю;

- наглядовий комітет виконував функції контролю належним чином. В тих випадках, коли злочинцем є співробітник середнього та нижнього рівня (за якими встановлений нагляд) юридична особа може бути визнана опосередковано винною тільки тоді, коли в суді зможуть довести її нездатність контролювати застосування внутрішніх інструкцій. Однак, якщо буде доведено, що перед скоєнням злочину юридична особа затвердила та запровадила внутрішню систему контролю та організації діяльності, рівень якості якої виключав здійснення правопорушень, така юридична особа буде звільнена від відповідальності. Відповідно до Розділу 8 Закону 231 юридична компанія визнається винною у скоєнні злочину, якщо: окрема фізична особа, яка вчинила злочин, не була виявлена (в той же час було доведено, що відповідний злочин був скоєний працівником компанії); підозрюваний у злочині не підлягає судовому переслідуванню; якщо закінчився строк давності за злочином. Треба зазначити, що рішення суду проти компанії автоматично не тягне за собою визнання фізичної особи винною. І навпаки, в судовому процесі проти фізичної особи, суд має право на винесення вироку юридичній особі [5].

В Італії немає окремого органу, який би розслідував тільки справи, де суб'єктами злочину виступають юридичні особи. Процесуальні дії щодо юридичних осіб регулюються Кримінально-процесуальним кодексом, який містить невеликі розбіжності із Законом 231.

В Італії за наявності серйозних доказів скоєння злочину кримінальне судове переслідування є обов'язковим. Максимальна межа покарання відрізняється в залежності від виду злочину. Найвищий штраф 1,5 млн. євро. Якщо злочин полягає в ринкових зловживаннях, згадана сума може бути підвищена в 10 разів незалежно від вигоди, отриманої від скоєння злочину. Суд признає високі

штрафи для здійснення належного впливу на корпорацію.

Крім фінансових санкцій, компанія може бути засуджена до скасування ліцензії та авторських прав, заборони займатися господарською діяльністю, укласти договори з державою, а також вести рекламну діяльність; виключення з програм фінансування, скасування спеціальних умов, соціальних виплат; повернення незаконно отриманого прибутку; оприлюднення вироку.

Судова практика свідчить про те, що частіше якщо фізична особа визнана винною у скоєнні злочину, то і її компанія також буде визнана винною та притягнута до відповідальності. Способи захисту були застосовані всього декілька разів із дня набрання чинності Закону 231. Відповідальність фізичних осіб регламентується окремо (окремим законодавством) від відповідальності юридичних осіб [5].

Під час визначення міри покарання суддя буде брати до уваги ступінь тяжкості злочину, рівень участі компанії та заходи, застосовані для усунення негативних наслідків злочинного діяння, а також для запобігання його повторення. Штраф може бути зменшено на 50%, якщо до розгляду справи в суді компанія повністю відшкодувала збитки всім жертвам злочину, здійснила всі кроки щодо усунення негативних наслідків злочину, а також затвердила належні внутрішні системи контролю та організації.

В італійському праві відсутня норма, яка пом'якшує відповідальність юридичних осіб у разі попереднього зізнання в скоєнні злочину. Підозрюваній юридичній особі надсилається офіційне повідомлення про розслідування на

адресу уповноваженого представника компанії. Для того, щоб отримати право на захист своїх працівників під час кримінального судового процесу, компанія повинна надати повідомлення про представництво відповідно до ст. 39 пар. 2 Закону 231, яким вона, поряд з іншим, призначає адвоката для захисту власних інтересів в суді. Останнім часом в Італії спостерігається тенденція збільшення випадків справ, порушених проти юридичних осіб, особливо щодо малих компаній на півдні Італії. Крім того, Верховний суд Італії заборонив подавати цивільні позови проти компаній, де передбачена кримінальна відповідальність відповідно до Закону 231.

Таким чином, ми бачимо, що європейські країни не тільки імплементували інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб, але й розвинули такі окремі його категорії, як: види покарання, підстави для звільнення від відповідальності, види захисту, процесуальні особливості корпоративної кримінальної відповідальності тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Robinson Allens Arthur, 'Corporate Culture' as a Basis for the Criminal Liability of Corporations, 2008, P. 139.
2. Chance Clifford, Corporate Liability in Europe, January 2012. – P. 13.
3. Dernière modification du texte le 30 décembre 2015 – Document généré le 06 janvier 2016 – Copyright (C) 2007–2016 Legifrance, – [Electronic source], – Access mode: http://www.cjoint.com/doc/16_01/FAhnIM1xInM_codepenal2016.pdf.
4. Infostat, Justice, n 8, December 2008, – Bulletin d'information statistique [Electronic source], – Access mode: http://www.justice.gouv.fr/art_pix/1_infostat125_20140122.pdf.
5. Legislative Decree no. 231 / 2001, – [Electronic resource], – Access mode: <http://www.rdz.it/d-lgs-231/>.